10. NORRÖ - SÄBY

NORRÖ TINGSHUS (1) [Norrö 1:82] var tidigare även gästgivargård. Här höll Åkers skeppslag sina höstting under åren 1724 till 1834, medan vinter- och sommartingen hölls i Wira bruk. Det sista tinget vid Norrö ägde rum 1834, och samma år flyttades en del av byggnaden till Lilla Säby (3), [Säby 6:2]. Dit flyttade även gästgiveriet och tingsförhandlingarna. I folkmun kom Lilla Säby att kallas för krogen Lyktan. Norrö tingshus är i dag en reveterad timmerbyggnad i två våningar.

Den gamla häradsvägen i sin ursprungliga sträckning och med sin omgivande bebyggelse är viktig för förståelsen av bygdens historia. Lilla Säby ligger utmed häradsvägen, som gick från Stockholm till Norrtälje. Här växte det under 1800-talet upp en bebyggelse som fortfarande delvis finns bevarad. Särskilt märks Säby missionshus (2) [Säby 2:20] som numera tillhör Åkersberga frikyrkoförsamling.

VÄRDERING:

Från Tingshuset, som numera används av Österåkers hembygdsförening, ser man över det öppna landskapet till Österåkers kyrka. Symbolerna för både den världsliga och den andliga makten var här synliga. Den omgivande bebyggelsen utmed gamla häradsvägen har delvis en äldre karaktär i behåll och här ligger Säby missionshus som är en av kommunens bäst bevarade frikyrkobyggnader.

SÄBY MISSIONSHUS UPPFÖRDES 1887.

11. ÅKERS KANAL - ÅKERSTORP

LÅNGHUNDRALEDEN, som från Trälhavet ledde upp mot Gamla Uppsala,var en viktig färdväg under förhistorisk tid. Vid tiden för Kristi födelse då vattnet stod ca 10 meter högre fanns det både en västlig och en östlig infart till Garnsviken. Då var Norrö en egen ö liksom Husby. Landhöjningen gjorde att den västliga infarten redan på vikingatiden blev svår att befara, och för den östliga utgick upprepade förbud mot fasta "fiskeverk" under medeltiden för att leden skulle kunna hållas öppen. Landhöjningen medförde att det vid Åkersbro hade bildats en fors under 1700-talets senare del.

Efter många och långa diskussioner beslöt man att muddra upp den gamla farleden och att bygga en kanal. Arbetet med en nästan fyra kilometer lång sträcka med en sluss påbörjades 1820 och 1825 kunde Åkers kanal invigas. Omkring sextio år senare 1885 behövde kanalen breddas och fördjupas. Ångbåtstrafiken på kanalen kom i gång på 1860-talet och sträckan Stockholm–Brottby trafikerades med ångbåtarna "Åkers Kanal" och "Nya Åkers Kanal" fram till 1927. Kanalen renoverades så sent som på 1920-talet då pråmar och timmerflottar ännu drogs fram. Biltrafiken som utvecklades snabbt under 1920-talet övertog emellertid alltmer ångbåtarnas transporter och ångbåtstrafiken upphörde helt när den nya landsvägsbron vid Sockenvägen byggdes 1939. Den nuvarande slussen byggdes på 1880-talet då den nedre slusströskeln sänktes. Själva slussportarna av stål är från 1912.

ÅKERS KANAL – ETT OMTYCKT VATTENDRAG.

Vid Åkersbro växte under 1800-talet ett sockencentrum fram på en sedan länge självklar mötesplats. Här korsade två viktiga färdvägar varandra, dels vattenvägen mellan Trälhavet och Uppsala, dels landsvägen mellan Stockholm och Roslagen. Fortfarande finns många byggnader med "centrumfunktioner" bevarade som t ex "doktorsbostaden" (1), det gamla apoteket (2), gästgivaregården (3) på östra sidan om bron och Åkersbro handel (4) på västra sidan om bron. Direkt söder om Åkersbro ligger vid kanalens östra sida den gamla brovaktarstugan – senare slussvaktarbostad och numera kanalmuseum (5). Byggnaden som är uppförd under 1800-talets andra hälft har en bevarad exteriör. Slussen (6) ligger ett stycke längre söderut. Vid Prästfjärden norr om kanalen uppfördes av välbärgade hantverkare och tjänstemän ett flertal villor, som fick tidstypiska namn som t ex Konjaksberg, Normandie och Katrineberg. År 1901 byggdes Roslagsbanan till Åkersberga och härmed började successivt tyngdpunkten i Österåker att flyttas över till stationssamhället.

VÄRDERING:

Åkers kanal är den enda kanalen i Stockholms län som bevarat sin äldre karaktär. Den är av riksintresse för kulturmiljövården. Slussvaktarbostaden är med sin medvetna arkitektoniska utformning ett tydligt utslag av de rörelser som från 1800-talets mitt verkade för en "bättre arkitektur" även vad gällde enklare byggnader.

Åkerstorp är ett bra exempel på de äldre centrumbildningar som växte fram i socknarna före järnvägarnas tillkomst. Här korsade häradsvägen med en landsvägsbro den viktiga vattenleden mellan Trälhavet och det inre av Uppland. Kopplingen till Åkers kanal gör platsen än mer intressant då kanalen, som varit en viktig färdled för invånarna i Österåker, dessförinnan var en del av Långhundraleden – en av Svearikets viktigaste vattenvägar.

ÅKERSBRO HANDEL MED SITT MAGASIN.

ÖSTERÅKERS KYRKA.

12. KRING ÖSTERÅKERS KYRKA

Österåkers kyrka (1) [Österåkers kyrka 9:1] ligger i ett öppet och svagt kuperat odlingslandskap norr om det tättbebyggda villaområdet Åkerstorp. Intill kyrkan på andra sidan vägen ligger den f d prästgården (2) med ekonomibyggnader. Vägnätet i området tillkom enligt äldre kartor före mitten av 1800-talet och har bevarats sedan dess med undantag av en mindre vägomläggning när kyrkogården utvidgades. Sydost om kyrkan växte under 1800-talet ett mindre sockencentrum fram utmed vägen. Det låglänta landskapet söder om kyrkan var under järnåldern och medeltiden en skyddad havsvik kring vilken järnåldersgravfälten ligger placerade. Gravfältet i Klockarhagen (3) är med sina omkring 110 gravar kommunens näst största järnåldersgravfält efter Väsbygravfältet i Roslags-Kulla socken. Intill kyrkan rinner en öppen bäck ut i Prästfjärden. Nordost om kyrkan utanför det avgränsade området ligger en för några år sedan anlagd golfbana. Där finns även fornlämningar från sten- och bronsålder runt en forntida vik.

Gravfältet i Klockarhagen (3), som ligger vackert på en höjd, består av både högar och låga stensatta gravar, omkring 110 till antalet. Flera av de större högarna ligger väl synliga på gravfältets högsta del. Intill gravfältet och väster därom finns nyupptäckta boplatslämningar från järnålder och medeltid. Väster om prästgården ligger ett mindre järnåldersgravfält (4) med omkring 25 gravar. Ytterligare ett gravfält med ca 90 gravar ligger i området som kallas Asphagen (5). Det innehåller förutom vanliga högar och runda låga gravar även ett 15-tal rektangulära fördjupningar i backen. De långsmala fördjupningarna är troligen rester efter kistbegravningar där kistan med tiden ruttnat bort och marken sjunkit in. De första kristna begravdes ofta liksom sina förfäder på gårdarnas gravfält men med den skillnaden att den döde inte brändes på bål.

Sammantaget visar gravfälten kring Österåkers kyrka att området har haft en större fast kontinuerlig bosättning under järnåldern. Sannolikt låg här vid Långhundraledens infart en stormannagård med en skyddad hamn samt en kultplats. Namnet pekar på kultplats eftersom åker anses vara förknippat med fruktbarhetskult och rituell plöjning.

Österåkers kyrka (1) uppfördes troligen mot slutet av 1200-talet men fick sitt nuvarande utseende huvudsakligen vid en genomgripande ombyggnad 1647–50. Den dåvarande ägaren till Smedby säteri, Brita Kurck-Oxenstierna, bekostade ombyggnaden och anlitade murmästaren Hans Ferster för att leda arbetet. Den kyrka som uppfördes på 1200-talet var dock en ganska liten byggnad uppförd i gråsten. Den bestod av ett långhus, ett smalare kor med tillhörande sakristia i öster och ett brett torn i väster. Med tiden rasade tornet in men dess nedre del byggdes om till vapenhus under 1600-talet. Vid ombyggnaderna under samma århundrade

KLOCKSTAPELN VID ÖSTERÅKERS KYRKA.

förstorades kyrkan och stenväggarna kläddes med tegel och de fick strävpelare som stöd. Stenkyrkan föregicks sannolikt av en äldre träkyrka. I dagens kyrkgolv ligger två fragment av en runsten som en gång rests efter någons föräldrar, Viking och Toka.

Klockstapeln (6) på Klockstapelbacken öster om kyrkan uppfördes 1760 av Mathias Bergström. Redan under 1600-talet hade kyrkklockan hängts upp i en klockstapel eftersom kyrktornet hade rasat in.

Prästgården (2) ligger omedelbart väster om kyrkan. Mangårdsbyggnaden byggdes under början av 1800-talet. Huset som är ombyggt under 1900-talet har en något förändrad sexdelad plan. Det används numera som samlingslokal. Ursprungligen flankerades mangårdsbyggnaden av två flyglar men endast den östra finns kvar. Den västra var det s k Vita huset som återuppfördes i Ekbacken. Av de många byggnader som omgav kyrkan och prästgården under äldre tider återstår i dag endast ett halvt sockenmagasin som flyttats från sin tidigare plats norr om kyrkogårdsmuren samt en kombinerad tvättstuga/drängstuga.

Sydost om kyrkan vid Stenhagen, där de gamla landsvägarna från Stockholm och Österby-Garn möter varandra, uppstod under början av 1800-talet ett mindre sockencentrum vid sidan om Åkersbro. Här finns i dag sockenstugan (7) och Österåkers fattighus bevarade. Fattighuset (8), som ligger strax norr om den gamla landsvägen från Stockholm, uppfördes 1803. I dag används huset som hembygdsmuseum. Det är byggt i locklistpanelat knuttimmer och har sin äldre karaktär väl i behåll. På andra sidan vägen ligger byggnaden som en gång var Stenhagens handel (9), Österåkers första lanthandel. Den tillkom redan 1856 och lades ned så sent som 1964. Ålderdomshemmet Ljungbacken (10) byggdes 1931 och har sedan 1967 varit behandlingshem för alkoholskadade.

VÄRDERING:

De stora gravfälten och den medeltida kyrkan antyder att området har haft en central betydelse i Österåker redan från och med förhistorisk tid. Gravfältet i Klockarhagen är med sina ca 110 gravar kommunens näst största järnåldersgravfält. Österåkers kyrka med klockstapel och intilliggande prästgård utgör en väl sammanhållen kyrkmiljö med tillhörande odlingslandskap och ålderdomliga vägnät.

Vid Stenhagen ligger ett före detta fattighus som numera är hembygdsgård, en sockenstuga och en lanthandel från 1800-talet.

13. SMEDBY

SMEDBY GÅRDS mangårdsbyggnad (1) [Smedby 9:2] är i dag i det närmaste helt kringbyggd av den expanderande villabebyggelsen i Åkerstorp. Gårdens ekonomibyggnader är så gott som borta. Endast två timrade magasin (2) på båda sidor om infarten är värda att nämnas. I den gamla fruktträdgården har flera moderna villor uppförts under 1990-talet. Öster om gården finns en mindre rest av den ursprungliga odlingsmarken.

Smedby var ett av kommunens fem medeltida säterier. I början av 1500-talet brände danskarna ned det "fasta hus" som då fanns här. Möjligen har man återfunnit platsen för detta strax nordöst om den nuvarande huvudbyggnaden där en ruinkulle (3) visat sig innehålla brandskadat medeltida tegel.

Smedbys anor som gård sträcker sig dock längre tillbaka. De gravfält som ligger grupperade runt gården visar att den anlagts redan under järnåldern. Gravfältens storlek ger oss information om att Smedby ingick i socknens centrala järnåldersbygd. Namnet Smedby berättar att här bör smeden ha bott, smeden som i det forntida samhället hade mycket hög rang. Det stora gravfältet (4) som har ca 100 gravar har sannolikt tillsammans med övriga mindre gravfält i området använts främst under den yngre järnåldern. Söder om gården finns ytterligare ett stort järnåldersgravfält (5) med ca 90 gravar från samma tid. Under äldre järnåldern omkring Kristi födelse, när vattnet stod ca 10 meter högre, utgjorde dagens

SMEDBYS KNUTTIMRADE MAGASIN FRÅN 1800-TALET.

låga åkerlandskap en vik som var farbar upp mot Smedby. I dag är det öppna diket en rest efter vattenleden. I området finns en fornstig med informationstavlor.

Den nuvarande mangårdsbyggnaden på Smedby lär ha uppförts på 1720-talet. Byggnaden genomgick en omfattande ombyggnad år 1841 och erhöll då sin empireexteriör i panelat knuttimmer. Huvuddelen av gårdens ekonomibyggnader revs efter en brand 1973. Kvar blev dock de två redan omnämnda magasinen och kuskstallet vilket i dag inrymmer ett jordbruksmuseum.

På höjden strax norr om Smedbys huvudbyggnad finns en märklig lämning. Det är ett ca 3–4 m brett och ca 20 m djupt närmast cirkelrunt hål som går lodrätt ned i berget. Enligt de C–14 analyser som gjorts i de intilliggande varphögarna har hålet brutits under tidigt 1500-tal, men varför är ännu inte klarlagt. Det finns emellertid tre olika teorier. Den ena gör gällande att det är ett gruvhål, den andra att det har varit en vattenreservoar för Smedbys fasta hus och den tredje att det kan vara en jättegryta.

VÄRDERING:

Gravfälten vid Smedby ingår i Österåkers centrala järnåldersbygd. Två av dessa (nr 4 och 5) är mycket stora järnåldersgravfält. Huvudbyggnaden på Smedby är ett välbevarat exempel på en mindre empireherrgård från 1800-talets förra hälft och de båda knuttimrade magasinen har sin ursprungliga karaktär i behåll.

14. SJÖKARBY - KVISSLINGBY - GILLMYRA - ÅBY

DEN GAMLA LANDSVÄGEN (1) som slingrar sig genom landskapet har på ömse sidor ett sammanhängande kulturlandskap. Det är väl synligt eftersom området inte har exploaterats i någon större utsträckning. Områdets värde består framförallt i vägens ålderdomliga sträckning i ett öppet odlingslandskap där fyra ensamliggande gårdar ligger kvar i sina forntida bebyggelselägen.

Häradsvägen, som landsvägen kallades förr, slingrar sig i norra delen av ett låglänt område i vilket fyra gårdar ligger. Genom åkerlandskapet rinner mindre åar som rinner ut i den större ån genom Smedby vilken sedan mynnar ut i Åkersån.

Till varje gård hör ett eller flera forntida gårdsgravfält om än inte särskilt stora. Alla gårdarna har även forntida namn. Bosättningarna bör ha tillkommit under järnåldern, och möjligen kan Sjökarby (2) vara äldst eftersom gravantalet där är störst. Namnet Sjökarby är en äldre namnform som antyder att gården ursprungligen anlades vid ett läge vid vattnet, vid sjön. Då Östersjöns vatten var ca 10 meter högre än i dag gick en smal havsvik hit upp. Namnet Kvisslingby (3) härleds från ett äldre ord "åkvissel" som tillsammans med efterleden - by betyder ungefär "de som bor vid åmötet". Tittar man på kartan ser man att två åar rinner upp strax norr och söder om gården, dels den tidigare nämnda ån genom Smedby och dels ån som rinner förbi Österåkers kyrka

och ut i Prästfjärden. Namnet Gillmyra (4) är mer osäkert men ofta har Gill- ett sammanhang med berg eller höjd. Intill Gillmyra ligger områdets högsta höjd och kanske låg en myr i dess närhet. Därav sammansättningen Gillmyra. Namnet Åby (5) berättar klart och tydligt att gården låg vid ån. Denna å bör ha varit vattenrik då den är Drängsjöns utlopp. Namnformerna ger oss en god bild av det forntida landskapet.

Alla fyra gårdsnamnen finns skriftligt belagda från medeltiden. Sjökarby har det tidigaste skriftliga belägget som är från 1302. Då var "byn" uppdelad i två gårdar. De övriga var under medeltiden ensamgårdar. Åby

nämns första gången 1392, Gillmyra 1493 och Kvisslingby 1530.

Gårdarna har bevarat sina karaktärer som gårdar även om vissa byggnader under senare tider fått förändrad användning . Odlingslandskapet är också väl synligt men har till stora delar omvandlats till beteshagar. Inom området ligger villabebyggelse som ett främmande inslag i jordbrukslandskapet från sen tid. Strax väster om landsvägen ligger ett f d båtsmanstorp kallat "Åker" (6) [Kvisslingby 1:1]. Det hörde på indelningsverkets tid till roten Åkerstorp-Kvisslingby. Med sin reveterade enkelstuga är byggnaden det bäst bevarade båtsmanstorpet i Österåkers kommun.

Utmed landsvägen står en milstolpe (7) sannolikt på sin ursprungliga plats. Den anger att avståndet från Stockholms slotts portar är 3 1/2 mil. Vägmätningen och uppsättningen av milstolparna gjordes under 1770-talet då landshövding J. J. Gyllenborg ansåg att även varje kvartsmil skulle markeras. Den här milstolpen är en halvmilstolpe med en enklare utsmyckning än helmilstolparna i kommunen.

VÄRDERING:

Den väl bibehållna landsvägen med sin ålderdomligt slingrande sträckning och gårdarnas forntida ursprungliga lägen kring det öppna odlingslandskapet har behållit en äldre karaktär. Intill landsvägen ligger kommunens bäst bevarade båtsmanstorp, och en milstolpe står på den plats där den ursprungligen uppfördes på 1770-talet. Sammantaget är området lätt att uppleva.

KULTURLANDSKAPET KRING DEN SLINGRANDE GAMLA LANDSVÄGEN HAR BEVARAT SIN ÄLDRE KARAKTÄR.

15. RÖSENA VID SJÖKARBY

PÅ KRÖNET av en bergklack i skogsmark söder om Sjökarby ligger kommunens största gravröse. Dess utformning och ansenliga storlek – 19 meter i diameter – antyder att graven kan ha anlagts under bronsåldern omkring 1800–500 f Kr. Sju meter nordväst om röset ligger ett mindre röse som endast är hälften så stort men sannolikt från samma tid. Så stora rösen ligger vanligen just på bergskrön och den senaste forskningen vill förklara detta med att meningen var att rösena skulle synas vida omkring. Rösena var troligen en "grupp människors" revirmarkering. Möjligen placerades rösena på höjderna för att graven skulle komma himlen så nära som möjligt. På många höjder i trakten här omkring finns gravar av denna typ men då i mindre format. Tyvärr har en hel del stenar under senare tid rullats ut och plockats om, vilket enligt lag är förstörelse av fornlämning.

VÄRDERING:

Sjökarbyröset är kommunens största bronsåldersröse.

ÖSTERÅKERS STÖRSTA BRONSÅLDERSRÖSE.